

RIMANTAS BALSYS

Klaipėdos universitetas

DĖL 1249 METŲ KRISTBURGO SUTARTYJE MINIMŲ „TILUSSONES VEL LIGASCHONES“

On *Tillussones* and *Ligashones*
Named in the Treaty of Christburg, 1249

SUMMARY

The Treaty of Christburg (or, more precisely, a copy of the original Treaty of Christburg signed by the Teutonic Knights and the Prussian clans in 1249) is the only written source providing the knowledge of the performers of the Prussian burial rites, called *tulisonys* and *lygashonys*, in the 13th C.

Up to the present time, *tulisonys* and *lygashonys* were defined by researchers as magicians, sign interpreters, bards - spirit seers, priests, lamenters, mourners over the deceased, or even the judges of the dead.

Reflections of the rites performed by *tulisonys* and *lygashonys* have survived in the burial customs, beliefs, or folklore of a later period (and in some cases, up to the present time). Functionally, *tulisonys* and *lygashonys* are to be identified with the warriors mourning over their noble chiefs, subjects, and barons, as witnessed by the written sources of the 13th–14th c., or the lamenters described in the writings of the 15th c. In the times of Christianity, the lamenting tradition in the burial rites of the nobility (and later, of the common people), as well as the lamenters, i.e. *tulisonys* and *lygashonys*, were ousted by Catholic and Protestant hymns and sermons preached at the burial liturgy.

SANTRAUKA

Kristburgo sutartis (tiksliau – 1249 m. vokiečių ordino taikos sutarties su prūsų gentimis XVII a. lotyniško originalo nuorašas) yra vienintelis šaltinis, teikiantis žinių apie prūsų laidotuvių apeigų atlikėjus – *tulisonis* ir *lygašonis* – XIII amžiuje.

Iki šiol *tulisonys* ir *lygašonys* tyrinėtojų vadinti burtininkais, ženklų aiškintojais, bardais-dvasregiais, meldėjais, žyniais (kunigais), raudotojais, numirėlio garbstytojais, mirusiojo teisėjais.

Tulisonių ir *lygašonių* atliekamų apeigų refleksijų aptinkama ir vėlesnių laikų (atskiris atvejais iki pat šių dienų) laidojimo papročiuose, tikėjimuose, tautosakoje. Funkciškai *tulisonys* ir *lygašonys* greitinanti (tapatin-

RAKTAŽODŽIAI: Kristburgo sutartis, *tulisonys*, *lygašonys*.

KEY WORDS: the Treaty of Christburg, *tulisonys*, *lygašonys*.

tini) su XIII–XIV a. rašytiniuose šaltiniuose pakankamai paliudytais savo kilminguosius vadus apraudančiais kariais, valdiniais, baronais bei XV–XX a. raštijoje minimais raudotojais. Su krikščionyste kilmingųjų (o vėliau ir prastuomenės) laidojimo papročiuose raudojimo tradiciją (o sykiu ir tų apeigų atlikėjus – *tulisonis* bei *lygašonis*) pamažu išstūmė katalikiškos ir protestantiškos giesmės bei laidotuvių metu sakomi pamokslai.

Straipsnio tikslas – remiantis XIII–XVIII a. rašytiniais šaltiniais, XIX a. pabaigoje–XX a. užrašyta tautosaka, tikėjimais, kalbos duomenimis, taip pat mitologų, istorikų, archeologų, folkloristų, kalbininkų, literatūrologų paskelbtais tyrinėjimais, išanalizuoti Kristburgo sutarties tekstą apie *tulisonis* bei *lygašonis* (gen. *Tilussones, Ligaschones*), nustatyti jų funkcijas, galimas sąsajas su vėlesnių laikų laidotuvių papročiais; aptarti svarbiausias minėto sutarties teksto mitologemas.

Grįžti prie iš esmės jau išnagrinėtos

problemos paskatino B. Kerbelytės straipsnyje, publikuotame 2008 m. žurnalo *Res Humanitariae* trečiajame numeryje, išsakytos pastabos, iškeltos hipotezės, prietos išvados. B. Kerbelytės teigimu, „Kristburgo sutarties fragmentas sietinas su prūsų laidotuvių ritualu tik hipotetiškai“, o „Kristburgo sutartyje apibūdinto regėtojų elgesio ir raito dangumi skriejančio velionio įvaizdžio lietuvininkų ir lietuvių folklore neaptikta“, todėl siūloma hipotezė, „kad informaciją apie ypatingus laidotuvių dalyvius Vokiečių ordinui pateikė ne patys prūsai“¹.

RAŠYTINIAI ŠALTINIAI

1249 m. vokiečių ordino taikos sutarties su prūsų gentimis XVII a. lotyniško originalo nuoraše teigiama: „Promiserunt etiam, quod inter se non habebunt de cetero *Tilussones* vel *Ligaschones*, homines videlicet mendacissimos histriones, qui quasi gentilium sacerdotes in exequiis defunctorumve tormentorum internalium promerentur, dicentes malum et bonum et laudantes mortuos de suis furtis et spoliis, immundiciis et rapinis ac aliis visiis et peccatis, que dum viverent, perpetrarunt; ac erectis in celum luminibus exclamantes, mendaciter asserunt, se videre presentem defunctum per medium celi volantem in equo, armis fulgentibus decoratum, nisum in manu ferentem et cum comitatu magno in aliud seculum precedentem; talibus con-

similibus mendaciis populum seducentes et ad ritus gentilium revocantes.“²

Gaila, bet tai yra vienintelis šaltinis, teikiantis žinių apie šiuos tyrinėtojų prieštarai vertinamus prūsų laidotuvių apeigų atlikėjus. Tiesa, M. Pretorijus XVII a. pabaigoje taip pat mini aptariamuosius prūsų žynius, tačiau jo informacija nėra autentiška. Tai greičiau samprotavimai (ir dar ganėtinai prieštaringi), remiantis tuo pačiu Kristburgo sutarties tekstu. Antai vienur M. Pretorijus rašo, kad *Tilusseji* arba *Tilussūnei* „buvo tokie vaidilučiai, kurie atlikdavo truputį žemesnes vaidilučių pareigas pas kilminguosius ir kitus Prūsų [žemės] gyventojus, nors, pasibaigus krivio valdymui, jie tikriausiai galėjo būti patys kilmingiausi; jų pareigos buvo tokios pat kaip ir kitų vaidilučių, išskyrus

tai, kad jie burdami arba vaidelaudami keistai murmėdavo, o šiaip būdavo tylūs, taip pat ir kitus įspėdavo laikytis tylos per tokį vaideliavimą.³ Kitur M. Pretorijus teigia, kad *Tullussūnes* ir *Lingussūnes* negalima išskirti iš kitų burtininkų (vaš-

konių, putonių, žvaigždžiūronių ir kt.), nes visi jie mokėdavo pranašauti iš ženklų, pastebėtų žvaigždynuose, ore, vandenyje, putose, vėjyje ir t.t., ir kurių XVII a. pabaigoje, M. Pretorijaus duomenimis, regis, dar gausiai būta.⁴

BANDYMAI NUSTATYTI FUNKCIJAS IR VARDŲ KILMĘ

Iki šiol *tulisonys* ir *lygašonys* tyrinėtojų vadinti burtininkais, ženklų aiškintojais, bardais-dvasregiais, meldėjais, žyniais (kunigais), raudotojais, numirėlio garbstytojais, mirusiojo teisėjais.

Jau M. Pretorijus, kuris, kaip pastebėta, autentiškos medžiagos apie *tulisonis* ir *lygašonis* iš savo gyvenamojo laikotarpio ir neužrašė, pirmasis pamėgino išsiaiškinti šių laidotuvių apeigų atlikėjų vardų kilmę ir funkcijas. Jo teigimu, tai yra vaidilučiai arba burtininkai – *Tilusseji*, *Tilussūnei* siejami su žodžiu *tylėti*, o *Lingussūnes* su žodžiu *linguoti*, „tai reiškia „kyboti ore“ arba sklęsti oru nemosuojant sparnais...“⁵. Suprantama, panašūs laidotuvių apeigų atlikėjų vardų kilmės aiškinimai šiandien priskirtini liaudies etimologijos sričiai.

M. Pretorijaus sekėju laikytinas ir T. Narbutas XIX a. viduryje teigęs, kad „*lygašonys* ir *tulisonys* (*Lingussones* ir *Tilussones*) buvo laidotuvių žyniai, kurių pareiga atlikti laidotuvių apeigas ir išpranašauti, kas įvyko mirusiojo sielai po mirties.“ Pirmieji, T. Narbuto teigimu, praminti „nuo senovės prūsų žodžio *linguot*, tai reiškia skraidyti ore išskleistais sparnais, antrieji – nuo tokios pat kilmės žodžio *tilussut*, reiškiančio murmėti“⁶.

Panašiai *tulisonis* ir *lygašonis* (vadina „bardais dvasregiais“, priklausančiais

ekstatikų arba magų klasei, artimai Azijos šamanams, kurių funkcija – palydėti mirusiojo vėl į kitą pasaulį) kvalifikuoja ir XX a. antrosios pusės mitologai M. Eliade, G. Beresnevičius⁷.

Nuo pastarųjų prielaidų šiek tiek skiriasi XIX a. pabaigos–XX a. pradžios tyrinėtojų pastebėjimai. V. Mannhardtas manė, kad *tulisonys* (iš sulotyninto lenkiško žodžio *tuliczyne*) yra „ramintojai“, o *lygašonys* – prūsiskasis to paties žodžio atitikmuo.⁸ A. Mežinskio teigimu, *lygašonys* ir *tulisonys* galėjo būti ženklų aiškintojai. Pirmųjų vardą A. Mežinskis siejo su *liga* arba su šaknimi *-lig-* – „burti“, „spręsti“, o antrųjų – su šaknimi *-tul-* – „versti, spręsti, aiškinti“⁹. J. Bertulaitis, greičiausiai nusižiūrėjęs nuo A. Mežinskio, *lygašonių* vardą taip pat veda iš lietuviško žodžio *liga*.¹⁰

Viena paskutiniųjų apie aptariamųjų apeigų atlikėjų vardus bei funkcijas rašiusi B. Kerbelytė *tolisones* vadina aiškintojais, o *ligusones* – meldėjais¹¹, pastebėdama, beje, kad panašaus į *tulisones* žodžio kol kas neaptikta, o į *ligusones* panešėja į latvišką leksemą *lugšana*, reiškiančią meldimą.¹²

Vis dėlto patikimiausiomis šiandien laikytinos K. Būgos, V. Toporovo ir V. Mažiulio pateiktos *tulisonių* ir *lygašonių* kilmės versijos. Kalbininkas K. Būga *tuliso-*

nis siejo su prūsų *tuldīsan* „džiaugsmą“ ir teigė, kad tulisonys buvę „kunigai, numirėlio garbstytojai“¹³. V. Mažiulis išplėtojo K. Būgos pasiūlytą etimologiją, **tuldīsna* „džiaugsmas“ laikydamas sufikso *-snā- vediniu iš prūsų **tuldī-tvei* „džiuginti“, o pastarąjį, tiesa, kiek abejodamas, sieja su prūsų **tul-* „tilti“, ižiūrėdamas tokią reikšmių slinktį: džiuginti < raminti < tildyti.¹⁴ Pritarę V. Mažiulio pasiūlytai etimologijai, *tulisonis* bent iš dalies galime laikyti giminingus prūsų mirties, mirusiųjų, požemio dievui Patului.¹⁵ Tokiu atveju *tulisonys* būtų tiesiog laidotuvių apeigų atlikėjai, vedliai į Patulo valdas, t.y. į mirusiųjų, pomirtinį pasaulį.

V. Toporovas *lygašonis* kildina iš prūsų *līgint* „teisti“, *lijgan* „nuosprendį, nuteisimą“, **līgan* „teismas“, priskiria šiems mirusiojo gerų bei blogų darbų vertintojo, tolimesnio likimo lėmėjo funkcijas ir net gretina su J. Lasickio paminėtu dievu *Ligiczius*.¹⁶ Prūsų *lijgan*, **līgin-tvei* giminingi lietuvių *lyginti* „daryti, kad būtų lygus, tiesus“¹⁷. Baltų **līgin-*, „daryti, kad būtų lygumas, tiesumas arba daryti, kad būtų lygus, tiesus“, V. Mažiulio nuomone, ilgainiui prūsams virto **līgin-* „daryti, kad būtų nuteisimas, nuosprendis; daryti, kad būtų teismas“¹⁸.

Tiesa, pastarąjį versijai prieštarauja B. Kerbelytė, teigdama, kad toks vardo kilmės aiškinimas „nesiderina su mums rūpimo fragmento kontekstu: regėtojai tik stebi vėlę, bet mirusiojo neteisias, jo likimo nelemia“¹⁹.

Tokiam teiginiui galima pritarti tik iš dalies. Teisti mirusiuosius už jų žemiškus darbus – nuopelnus ir paklydimus – daugelyje senųjų religijų paprastai yra vieno iš aukščiausiųjų arba aukščiausiojo dievo

(dievų) privilegija.²⁰ Tačiau kalbant apie prūsų religiją, atrodo, įmanoma tam tikra išimtis. *Tulišonių* ir *lygašonių* gebėjimas matyti mirusiuosius keliaujančius dangaus skliautu, leidžia juos gretinti su hierarchiškai aukščiausiu prūsų kulto tarnu – kriviu, kuris, P. Dusburgiečio duomenimis, taip pat gali regėti mirusiuosius, nupasakoti, kaip apsirėdę jie lanko savo artimuosius²¹, o remiantis S. Grunau ir kitų XVI a. vidurio kronikų informacija, krivis – „Dievų valios skelbėjas“, regis, turėjo teisę ir į mirusiųjų teismą, jų likimą po mirties.²²

Apibendrinant pastebėtina, kad dėl *tulisonių* ir *lygašonių* funkcijų bemaž sutariama. Kaip juos bepavadinsime (meldėjais, aiškintojais, vaidilučiais, raudotojais, žyniais ar burtininkais), pagrindinė jų priedermė išlieka ta pati – tinkamai išlydėti mirusįjį, arba J. Šliūpo žodžiais tariant, tarnauti „prie apeigų laidojimo“²³. Juk prūsams, kaip ir daugeliui kitų tautų, to laikotarpio laidotuvių apeigos buvo suprantamos ne kaip atsisveikinimas su mirusiuoju, o kaip mirusiojo kito gyvenimo „pas maloninguosius dievus“ pradžia. To kito gyvenimo kokybė galėjo priklausyti ir nuo to, kaip mirusiojo artimieji atlieka privalomas laidojimo apeigas.

Sutarimas dėl funkcijų iškelia kitą ne mažiau svarbų klausimą – kodėl *tulisonių* ir *lygašonių* nebeliko (jie nebeminimi) XIV–XVII a. rašytiniuose šaltiniuose; kodėl jokių pėdsakų nebeaptinkama, B. Kerbelytės teigimu, ir lietuvininkų bei lietuvių folklore. O juk paprastai senosios religijos apeigų ar bent jau tų apeigų refleksijų vis dar aptinkama iki pat XVII a. pabaigos, o atskirais atvejais ir iki XIX a. pabaigos – XX a. pradžios ar net XX a. antrosios pusės. Norint atsakyti į šį klausimą

simą, tenka grįžti prie XIII–XVII a. rašytinių šaltinių, XIX a. pabaigos–XX a. pirmosios pusės laidotuvių papročių, su

laidotuvėmis susijusių tikėjimų, bei svarbiausiųjų Kristburgo sutartyje paminėtų mitologemų analizės.

UGNIS

Atkreiptinas dėmesys, kad XIII a., t.y. tada, kai buvo sudaryta Kristburgo taikos sutartis, prūsai savo mirusiuosius degino ir, kaip teigia Gintautas Vėlius, vargiai ar skubėjo to papročio atsisakyti iš karto po sutaries pasirašymo.²⁴ Iš tikrųjų, rašytinių šaltinių duomenimis, prūsai savo mirusiuosius dar degino ir XIV a. pirmojoje pusėje.²⁵ Vadinasi, *tulisonys* ir *lygašonys* ne šiaip sau fantazuoja apie kilmingo prūso kelionę į dausas ant žirgo, bet pasakoja (aprauda jį?) stebėdami iš laidotuvių laužo kylančius dūmus (vėlę?).

Prisimintina G. Beresnevičius prielaida, jog laidotuvių laužo ugnis, o tiksliau – kylantys dūmai, gal ir netapatintini su siela, bet su kažkuria jos dalimi tikrai susiję.²⁶ Ir prūsai čia toli gražu nebuvo pirmtakai. Jau indai tikėjo, kad Agni yra sielos vedlys į aną pasaulį; graikai, pradėję deginti mirusiuosius, taip pat įtikėjo, kad šitaip siela greičiau pasiekia Hada.²⁷ Antikiniame pasaulyje siela kai kurių mąstytojų tiesiog tapatinata su ugnimi. Dar V a. pr. Kr. Demokrito pastebėta, kad siela esanti „tam tikra ugnis ir šiluma“²⁸. Pavyzdžių, įrodančių sielos ir ugnies, sielos ir dūmų ryšį apstu ir baltams priskiriamuose rašytiniuose šaltiniuose, tikėjimuose, tautosakoje. Tie pavyzdžiai yra aiškus įrodymas, kaip su mirusiųjų deginimo papročiu pakito ir pomirtinio gyvenimo samprata, kurios esmė – dualistinis paties žmogaus išivaizdavimas. Taigi deginat mirusįjį, sie-

la atsiskiria (išlaisvinama) nuo kūno.²⁹ Tokios išlaisvintos sielos kelionę ir stebi, aprauda *tulisonys* bei *lygašonys*.

Iš laidotuvių laužo dūmų informaciją apie vėlės būklę, likimą, kelionę, atrodo, bus gebėję perskaityti kuršiai. Prancūzo Chillebert' o de Lannoy 1413–1414 m. per Neringą ir Klaipėdą keliavusio į Livoniją teigimu, kuršiai, degindami mirusįjį stebėjo dūmų kryptį, tikėdami, kad dūmai, kylantys į viršų reikš, jog siela išgelbėta, o jei dūmai kryps į šonus, tai sielai gresia pražūtis.³⁰

Panašiai vertintinas ir Jeronimo Prahiškio, apsilankiusio Lietuvoje 1401–1404 m., užrašytas pasakojimas, kaip lietuvių žyniai, prižiūrintys, kad šventykloje neužgestų amžinoji ugnis, iš jos pranašaudavę ir ligonių likimą: „Artimieji klausdavo juos, ar nemirs ligoniai. Žyniai eidavo naktį prie ugnies, o rytą klausiantiems atsakydavo matę prie šventosios ugnies sergančiojo šešėlį, kuris sušilęs rodė mirties arba gyvybės ženklus: išgysiantis ligonis stovi veidu į ugnį, o jeigu atsigręžęs į ją nugara, vadinasi, mirs.“³¹

M. Pretorijus, kaip jau pastebėta, XVII a. pabaigoje nerado to meto papročiuose bei tikėjimuose nieko, kas bent kiek galėtų būti siejama su *tulisonimis* ir *lygašonimis*. Ir negalėjo rasti, nes mirusieji tuo laiku jau bent trys šimtmečiai nebedeginami, o laidojami žemėje. Kita vertus, nerado tik dėl to, kad ieškojo pa-

našių į *tulisonis* ir *lygašonis* burtininkų vardų ir visiškai neatkreipė dėmesio į *žvakonis* ir *dūmonis*, kurie akivaizdžiai artimi XIII a. aprašytiems apeigų atlikėjams: „Žvakonys (Szwakones) yra ženklų aiškintojai, kurie stebi liepsnos ir jos dūmų ženklus, [pavadinimas] kilęs nuo [žodžio] žvakė (*Szwake*), dar jie vadinami dūmonimis (*Dumones*) nuo dūmai (*Dumai*), nes jie stebi liepsnos dūmus, o kartą kunigavimo pradžioje, man pačiam tai atsitiko, kai aprūpinau šventais sakramentais senutę, kuri silpna gulėjo Aukštynlaukiuose; buvo uždegtos vaško žvakės; po Komunijos viena moteris žvakės tuoj pat užgesino; vienas mano potabelis norėjo prieiti ir išblaškyti dūmus, kad jie neerzintų; ji potabelį sulaikė, o pati stebėjo dūmų ženklus ir iš to pranašavo, ar ta [ligonė] pagysianti, ar mirsianti, viso to negalėjau matyti, nes tuo metu kreipiausi į ligonę malda ir paguoda, tačiau girdėjau moterį sakant, kad ši žmogysta nuo ligos nemirsianti, o pagysianti, taip ir įvykę.“³²

Pastebėtina, kad būrimai iš prie ligonio deginamos ar užgesinamos žvakės išliko populiarūs ir XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje. Nemažai tokių užrašyta J. Balio: „Jei prie ligonio degančią žvakę užpūsi ir dūmai eis į viršų, tai ligonis veikia mirs...“; „Jei kunigą išvežus ir užgesinus žvakės dūmai eina tiesiai į viršų, tai ligonis eis tiesiai į dangų“; „Kai prie numirėlio dega žvakės, reikia

žiūrėti į savo šešėlį: jei šešėlis be galvos, tai greit mirsi.“³³

Matyt pagal analogiją su marinimo ir laidotuvių žvakėmis, radosi ir burtai stebint per vestuves degančias (plasnojančias) žvakes: „Jei vinčių duodant žvakė plasnoja (linksta plasnojanti ugnis) ant jaunojo pusės, tai ženklina, kad jis pirmas mirs, o jeigu ant jaunosios, tai ji.“³⁴

XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje užrašyta ir daugiau įvairių tikėjimų, kuriuose ugnis, dūmai vienaip ar kitaip susiję su sielos kelione dangun arba bent jau su mirties pranašyste: „Jei užgesyta ugnis krosnyje atsigauna (nors viena anglė), tai tame kieme mirs“; „Paima degtuką ir jį gražiai pastato ant stalo, o paskui uždege žiūri, kurion pusėn ugnis linksta – tai ten kas nors nelabai toli yra miręs“; „Mirusio žmogaus siela, kol dar nepagiedota *Aniolas Dievo*, vaikšto pro gryčią ir žiūri, kuris kaip numirusio rauda. Kaip tik prieš lydėjimą pradeda giedoti *Aniolas Dievo*, siela raudodama pirmutinė išsėina iš gryčios ir atsėda ant kamino (?). Ant kamino sėdi tol, kol tik nulydi į kapus ir užkasa. Kai ryto pakuria pečių, tada su dūmais keiasi į dangų ant teismo.“³⁵

Galimas dalykas, kad su mirusiųjų protėvių tinkama, sėkminga kelione anapus, susiję ir kai kurie sapnų aiškinimai. Štai sapnuose regėti tiesiai iš kamino kylantys dūmai pranašauja, kad tuose namuose vyraus laimė ir sutarimas.³⁶

ŽIRGAS

Žinoma, kad laidotuvių dieną žirgais lenktyniaudavo ne tik graikai, bet ir romėnai, dakai. Tikėtina, kad iš jų ši paprotį perėmė ir prūsai.³⁷ Matyt neatsitik-

tinai ir Kristburgo sutarties tekste mirusiojo siela dangun keliauja žirgu. Nemažą dalis mitologų ir archeologų yra linkę manyti, kad žirgas baltų (beje, ir dauge-

lio kitų tautų) laidotuvių papročiuose turėtų būti suprantamas kaip mediumas, palengvinantis kelionę aną pasaulį.³⁸ Tiesa, bendrus arklio ir žmogaus kapus dalis archeologų linkę aiškinti net trejopai: a) arkliai – įkapė, garantuojanti jų produktyvumą, laidojami su jų augintoju; b) kilmingo kario-raitelio kapas; c) žirgas – susisiekimo su pomirtiniu pasauliu priemonė.³⁹ Deja, duomenų, leidžiančių pagrįsti teiginį, kad žirgai aukoti kaip įkapė jų augintojams, rašytiniuose šaltiniuose nėra. Atvirksčiai – visi rašytiniai šaltiniai, kuriuose kalbama apie žirgo ir raitelio laidojimą sudeginant, liudija, kad šitaip laidojami tik kilmingieji, karžygiai, dažnai nurodant ir žirgo bei kitų įkapių paskirtį.

Tokio mirusio kilmingo prūso sudeginimą su žirgu, ginklais, drabužiais, vergais, tarnais, medžiokliniais šunimis bei sakalais perteikia P. Dusburgiečio kronika, kurioje aprašomi XIII–XIV a. pradžios įvykiai⁴⁰; Philippe de Mezieres 1389 m. traktate *Senojo maldininko sapnas* aprašo karaliaus laidotuves⁴¹, maždaug 1358–378 m. *Livonijos kronika* – karaliaus Algirdo⁴², 1394 m. *Naujoji Prūsijos kronika* – kunigaikščio Kęstučio⁴³; *Bychovco kronika* (maždaug XVI a. 3 dešimtmetis) – legendinio kunigaikščio Šventaragio laidotuves⁴⁴.

XIII–XVI a. rašytinių šaltinių duomenimis (žr.: *Lenkų analai*, Alberto Bardovickiečio *Kronika*, Vygando Marburgiečio *Kronika*, S. Grunau *Prūsijos Kronika*) net ir karo belaisviai senųjų prūsų dievų garbei buvo deginami su šarvais ir žirgais.⁴⁵

Laidojimo su įkapėmis, o ypač su žirgais, ginklais svarba tiksliai nusakyta *Eiliuotoje Livonijos kronikoje*: „Kad ir ten, kitam pasauly, / Jie visus ginklus

turėtų, / Nes ten gali prisireikti / Jiems taip pat į žygį eiti <...> Ietis, skydus, šarvus, žirgus, / Šalmus, kuokas, kalavijus / Degino jie savo noru.“⁴⁶ Panašiai tokio laidojimo esmę nusako ir P. Dusburgietis, atkreipdamas dėmesį į prūsų tikėjimą, jog „sudeginti daiktai prisikelsią drauge su jais ir jiems tarnausią kaip anksčiau“⁴⁷.

Europos šalyse, kuriose tuo metu mirusieji jau nebebuvo deginami, viduramžiais riteriai vis dar laidoti puošniais drabužiais, su brangia ginkluote.⁴⁸ Neatskiriamu riterio laidotuvių elementu dažnu atveju išliko ir žirgas.⁴⁹

Šios žirgo-mediumo, palydovo į pomirtinį pasaulį funkcijos atsispindi ir XIX a. pabaigos–XX a. pirmosios pusės tautosakoje, papročiuose, tikėjimuose. Būtent dėl šios priežasties sakmėse ir tikėjimuose mirusiųjų vėles dažniausiai iš visų gyvūnų jaučia, mato arkliai, o žmonės mirusiųjų vėles gali pamatyti naudodamiesi arklio pakintų detalėmis.⁵⁰ Antai tikėta, kad „norint pamatyti dūšią, reikia, kai žmogus miršta, pastatyti ant stuburo (šulas dūminėje pirkioje) pavalkus ir per juos daboti, tai pamatysi“; „kai miršta žmogus ir kas nori paregėti išeinant dūšią iš kūno, tai reikia ant nugaros padėti pavalkus ir daboti“; „norint pamatyti mirusiųjų sielas, reikia užsidėti ant galvos arklio pavalkus ir nueiti į pagrabą, – tuomet ir matysi visas sielas, kurios tik ten bus“⁵¹.

Dėl tos pačios priežasties vienoks ar kitoks arklio / žirgo elgesys tampa mirties ar pasveikimo, trumpo ar ilgo gyvenimo ženklu. Štai apie ligonio likimą (pasveiks ar mirs) sprendžiama iš kunigą pas ligonį vežusio arklio elgesio, stebint ar arklys kraipo ausis (stebisi dvasiomis),

ar ausys nuleistos, ar arklis purtos / nesipurto, sužvengia / nežvengia, kasa koja, stovi nuleidęs galvą ir panašiai.⁵² Net ir jungtvių dieną arklis gali išpra-

našauti, kuris iš jaunavedžių trumpiau gyvens: „Jei važiuojant į šliūbą jaunikiui suklyps arklis, tai jis pirma mirs, jei jaunajai, tai jaunoji.“⁵³

Literatūra ir nuorodos

¹ Bronislava Kerbelytė. Dvasregiai lietuvininkų ir lietuvių sakmėse. // *Res Humanitariae III*. Klaipėda, 2008, p. 84, 94.

² *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. – Vilnius, 1996, t. 1, p. 239. Leonas Valkūnas į lietuvių kalbą šitą tekstą verčia taip: „Pasižadėjo jie taip pat nelaikyti savo tarpe *tulisonių* bei *lygašonių* – didžiausių melagių ir veidmainių. Jie nelyginant pagonių kunigai, laidodami mirusiuosius, nusipelno pragaro kančių, kai kalba apie blogį ir gėrį, giria mirusiuosius už jų vagystes ir plėšikavimus, nešvarius darbus, grobimus ir kitas ydas bei nuodėmes, kurias jie būdami gyvi buvo padarę. Pakėlę į dangų akis, šaukdami jie melagingai tvirtina matą čia pat esantį velionį, skriejančią ant žirgo per vidurį dangaus, pasipuošusį žvilgančiais ginklais, nešantį rankoje vana-gą ir su dideliu būriu palydos einantį į kitą pasaulį. Tokiomis ir panašiomis melagystėmis jie klaidina žmones ir traukia atgal į pagonių papročius.“ Žr.: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. – Vilnius, 1996, t. 1, p. 240–241.

³ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. – Vilnius, 2003, t. 3, p. 268.

⁴ M. Pretorijus čia perpasakoja Katyčių pamokslininko N. Cintijaus regėtą burtininkavimą, teigdamas, kad toks burtininkas atliko *Tilussūnis* pareigas. Minėtas N. Cintijus pasakoja „netoli Vainotų aptikęs seną žemaitį, vėlų vasaros vakarą, kai buvo labai žvaigždėtas dangus, stovintį tarp dviejų ažuolų ir retsykiais abiem rankomis graibstantį orą, bet nekalbantį nė žodžio. Tas žemaitis, minėtam kunigui stebint, stovėjo daugiau kaip valandą, vis dėlto šis [kunigas] pastebėjo, kad retkarčiais paslapčia jis kažką murma. Tačiau tas vyras stovėjo toks sustingęs ir visu kūnu toks nejudrus, kad būtų buvę galima pagalvoti, jog jis lyg iš žemės išaugęs.“ Po kiek laiko minėtas žemaitis „pradėjęs linguoti į visas keturias pasaulio puses. Tai trukę kokį ketvirtį valandos, tada vyras puolęs ant kelių, tris kartus pabučiavęs žemę, paskui atsistojęs ir triskart baisiai surikęs: Way, Way, Way“.

Iš tolimesnio pasakojimo paaiškėjo, jog šis žemaitis buvo burtininkas, turėjęs pasakyti apie vieną be žinios dingusį žmogų visą tiesą. Taip ir buvę padaryta – burtininkas išaiškino, jog tas žmogus buvęs sužeistas, bet jau pagijęs ir greitai grįšias namo. Po pusmečio taip ir atsitiko: „giminaitis parsirado“. M. Pretorijus daro prielaidą, jog pasakojime aprašytas žemaitis atliko *Tilussūnis* pareigas, tačiau čia pat priduria, jog „tokį pranašautoją jie dar vadino žvaigždžiu-roniu (Sweigdzurunis), vokiškai tai reiškia pranašautoją, astrologą, mokėjusį pranašauti iš žvaigždžių.“ Žr.: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. – Vilnius, 2003, t. 3, p. 269–270.

⁵ Matas Pretorijus. *Prūsijos idomybės arba Prūsijos regykla*, 3. Parengė I. Lukšaitė. – Vilnius, 2006, p. 399.

⁶ Teodoras Narbutas. *Lietuvių tautos istorija*. – Vilnius, 1998, t. 1, p. 296.

⁷ Žr.: *Lietuvių mitologija*. Parengė Norbertas Vėlius. – Vilnius, 2003, t. 3, p. 446; Gintaras Beresnevičius. *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*. – Vilnius, 2001, p. 109.

⁸ Wilhelm Mannhardt. *Letto-Peussische Götterlehre*. – Riga, 1936, p. 45.

⁹ Antoni Mierzyński. *Žródło do mytologii litewskiej*. – Warszawa, 1892, t. 1, p. 97.

¹⁰ Bertuleit H. *Das Religionswesen der alten Preussen mit litauisch-lettischen Parallelen. Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, H. 25*, – Königsberg, 1924, p. 92.

¹¹ Žr.: *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. – Vilnius, 2000, t. 1, p. 235.

¹² Bronislava Kerbelytė. Dvasregiai lietuvininkų ir lietuvių sakmėse. // *Res Humanitariae III*. Klaipėda, 2008, p. 95.

¹³ Kazimieras Būga. *Rinktiniai raštai*. – Vilnius, 1959, t. 1, p. 92.

¹⁴ Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologinis žodynas*. – Vilnius, 1997, t. 4, p. 203–204.

¹⁵ Rimantas Balsys. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*. – Klaipėda, 2010, p. 228–229.

- ¹⁶ Топоров Владимир Николаевич. *Прусский язык. Словарь: (laydis - *lut- & *mod-)*. – Москва, 1990, с. 227–230.
- ¹⁷ Trautmann R. *Die altpreussischen Sprachdenkmäler*. – Göttingen, 1910, p. 370; Jānis Enzelīns. *Senprūšu valoda*. – Rīga, 1943, p. 203; Kazimieras Būga. *Rinktiniai raštai*. – Vilnius, 1959, t. 1, p. 111; Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch. I*. – Heidelberg-Göttingen, 1962, p. 370; Топоров Владимир Николаевич. *Прусский язык. Словарь: (laydis - *lut- & *mod-)*. – Москва, 1990, с. 231–244.
- ¹⁸ Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologinis žodynas*. – Vilnius, 1996, t. 3, p. 59–60.
- ¹⁹ Bronislava Kerbelytė. Dvasregiai lietuvininkų ir lietuvių sakmėse. // *Res Humanitariae III*. Klaipėda, 2008, p. 95.
- ²⁰ Jau egiptiečių eschatologija turėjo mirusiojo sielos teismo, kurį vykdė dievas Ozyris, vaizdinį. Judaizmas, o per jį ir krikščionybė pomirtinio teismo idėją perėmė iš zoroastrizmo (RŽ 301). Dievo-teisėjo vaizdinį patvirtina ir prūsams bei lietuviams priskiriami rašytiniai šaltiniai, tautosaka. Minėtinas Bychovco kronikos (apie 1520–1530 m.) fragmentas apie ant aukšto kalno reziduojančią dievybę, kuri teisianti gyvuosius ir mirusiuosius bei XIX a. pab.–XX a. pradžios sakmės apie teisingumą prižiūrintį ir baudžiantį arba apdovanojantį dievą. Beje, tikėtina, jog pastarieji du šaltiniai jau atspindi ikikrikščioniškosios ir krikščioniškosios religijų sintezę.
- ²¹ Apie krivio gebėjimą matyti žemėje besilankančią mirusiojo vėlę Petras Dusburgietis rašo: „...mirusiojo tėvams nuėjus pas minėtąjį popiežių – krivį – ir paklausus, ar tokią ir tokią dieną bei tokią ir tokią naktį jis nematęs ko einant į jų namus, tas nedvejodamas pasakydavo, kurie buvę mirusiojo drabužiai, ginklai, žirgai bei šeimyna, be to, siekdamas didesnio įtikinamumo, pridurdavo, jog, girdi, jo namų durų staktoje numirėlis palikęs vienokią ar kitokią žymę ietimi ar kitu koku įrankiu.“ Žr.: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. – Vilnius, 1996, t. 1, p. 344.
- ²² Antai S. Grunau kronikoje (1529 m.), kur aprašomi 523 metų įvykiai bei brutėnų įstatymai, skelbiama: „Grečia, privalome jausti pagarbą ir paklusnumą mūsų šviesiausiems dievams [t.y. Patului, Patimpui, Perkūnui – R.B.] ir mūsų Krivių kirvaičiui (criwo cyrwaito), nes jie po šio gyvenimo duos mums gražių moterų, daug vaikų, saldžių gėrimų, gerų valgių, vasarą baltų drabužių, žiemą – šiltų apsiaustų, mes miegosime plačiose, minkštose lovose ir iš sveikumo juoksimės ir šoksime. Iš blogųjų, kurie jų negarbina, jie pasiims viską, ką jie turi, ir ten labai kankins. Žr.: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. – Vilnius, 2001, t. 2, p. 93.
- ²³ Jonas Šliūpas. *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien*. – Plymouth, 1904, p. 430.
- ²⁴ Gintautas Vėlius. Istoriniai šaltiniai apie mirusiųjų deginimo paprotį Lietuvoje, išimtis ar taisyklė. // *Lituanistica Nr. 1(45)*. Vilnius, 2001, p. 65–71.
- ²⁵ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. – Vilnius, 1996, t. 1, p. 344.
- ²⁶ Gintaras Beresnevičius. Sielos fenomenologijos įvadas. // *Lietuvos kultūros tyrimėjimai*. – Vilnius, 1995, t. 1, p. 77.
- ²⁷ Ten pat, p. 75, 106.
- ²⁸ Aristotelis. *Rinktiniai raštai*. – Vilnius, 1990, p. 327.
- ²⁹ Marija Alseikaitė-Gimbutienė. Pomirtinio gyvenimo išivaizdavimas Lietuvoje proistoriniais laikais. // *Gintasai kraštas*, kn. 5, sąs. 30, Šiauliai, 1942, p. 6–7; Gintaras Beresnevičius. Sielos fenomenologijos įvadas. // *Lietuvos kultūros tyrimėjimai*. – Vilnius, 1995, t. 1, p. 84.
- ³⁰ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. – Vilnius, 1996, t. 1, p. 513–514.
- ³¹ Ten pat, p. 594.
- ³² *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. – Vilnius, 2003, t. 3, p. 271.
- ³³ Jonas Balys. *Raštai*. – Vilnius, 2004, t. 5, p. 137–138.
- ³⁴ Ten pat, p. 136.
- ³⁵ Ten pat, p. 137, 143.
- ³⁶ *Sapnų kalba*. – Vilnius, 1997, p. 74.
- ³⁷ Hadrianas Daikovičius. *Dakai*. – Vilnius, 1973, p. 111–112.
- ³⁸ Gintaras Beresnevičius. *Dausos*. – Klaipėda, 1990, p. 127–129; Vladimir Toporov. *Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai*. – Vilnius, 2000, p. 222–234; Andrei V. Zinoviev. Horses from Two Burials in Samland and Natangen (Second Century, Kaliningradskaia Province, Russia). // *Archeologia Baltica 11*. Klaipėda, 2009, p. 50–55.
- ³⁹ Mykolas Michelbertas. *Senasis geležies amžius Lietuvoje*. – Vilnius, 1986, p. 226; Rasa Banytė-Rowell. Aistiškosios laidojimo apeigos Lietuvos pajūryje lyginamosios religijotyros kontekste. // *Lituanistica. Nr. 1 (53)*. Vilnius, 2003, p. 29.

- ⁴⁰ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. – Vilnius, 1996, t. 1, p. 344.
- ⁴¹ Teigiama, jog numirus jų (prūsų – R. B.) karaliui, „jo baronai jį aprenčia šarvais ir užsodina ant žirgo, taip pat šarvuoto, o aplink karalių sustato eglinius rąstus.“ Žr.: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. – Vilnius, 1996, p. 452. Manoma, kad šaltinyje minimas karalius galėjo būti Gediminas. Žr.: Alvydas Nižentaitis. *Gediminas*. – Vilnius, 1989, p. 98–105.
- ⁴² Užsimenama, kad karaliaus Algirdo laidotuvės buvusios labai išskilmingos, pagal to meto papročius „buvo sudeginta įvairių daiktų ir aštuoniolika žirgų.“ Žr.: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. – Vilnius, 1996, t. 1, p. 421.
- ⁴³ Aprašomos kunigaikščio Kęstučio laidotuvės Vilniuje, kur sykiu su kunigaikščiu buvo sudeginti „arkliai, rūbai, ginklai“ <...> medžiokliniai paukščiai ir šunys.“ Žr.: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. – Vilnius, 1996, t. 1, p. 469.
- ⁴⁴ Legendos duomenimis, Šventaragio sūnus Skirmantas „pagal savo tėvo įsakymą <...> savo tėvo kūną sudegino, ir jo žirgą, ant kurio jodinėdavo, ir jo drabužius, kuriais vilkėdavo, ir jo mylimą [vergą], kuriam jis buvo malonus, ir sakalą, ir jo kurtą.“ Žr.: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. – Vilnius, 1996, t. 1, p. 380.
- ⁴⁵ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. – Vilnius, 1996, p. 270–271; p. 273–274; 456.
- ⁴⁶ Ten pat, p. 307.
- ⁴⁷ Ten pat, p. 344.
- ⁴⁸ M. Vovelle. *Śmierć w cywilizacji Zahodu. Od roku 1300 po współczesność*. – Gdańsk, 2005, p. 59.
- ⁴⁹ Antai sarmatiškosiose laidotuvėse, paplitusiose ir LDK, svarbus akcentas tekdavo riteriui, vaizduojančiam mirusįjį (pirmą kartą Lenkijoje minimas 1370 m. laidojant Krokuvoje Kazimierą Didįjį), ir vadinamajam *archimimui*. Šis mirusįjį imituodavo ne tik apranga ir veiksmams, bet ir simboliškai – įjojęs į bažnyčią, kratydamas ietį, triukšmingai krisdavo nuo žirgo. Pirmą kartą tokia tradicija minima 1548 m., laidojant Krokuvoje Žygimantą Senajį. Žr.: A. Labudda. *Liturgia pogrzebu w Polsce do wydania rytualu Piotrkowskiego (1631)*. – Warszawa, 1983, p. 152; Mindaugas Paknys. *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVII a.* – Vilnius, 2008, p. 81.
- ⁵⁰ Visus veiksmus ir kitas aplinkybes, padedančias pamatyti vėles, remiantis įvairiuose Lietuvos regionuose užrašytais sakmėmis, yra išsamiai aptarusi B. Kerbelytė. Žr.: Bronislava Kerbelytė. Dvasregiai lietuvininkų ir lietuvių sakmėse. // *Res Humanitariae III*. Klaipėda, 2008, p. 86–89. Pastebima, kad dvasregiai, t.y. žmonės, matantys vėles, šį gebėjimą (sunkią našatą?) dažniausiai įgyja atsitiktinai, t.y. netyčia, pavyzdžiui, kontaktuodami su vėles matančiu gyvūnu arba dvasregiu žmogumi, panaudoję tam tikrą su laidojimo apeigomis susijusį daiktą, gimę ketvirtadienį ir t.t. Būta mėginimų ir *tulisonis* bei *lygašonis* sieti su dvasregiais (žr.: Norbertas Vėlius. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*. – Vilnius, 1977, p. 268), tačiau labiau, matyt, reikėtų pritarti B. Kerbelytei, konstatavusiai, kad sakmių medžiaga tokio tęstinumo nepatvirtina. Kita ne mažiau svari priežastis, neleidžianti tiesiogiai gretinti *tulisonių* ir *lygašonių* su dvasregiais – skirtingos jų priedermės. Pirmieji (*tulisonys* ir *lygašonys*) yra ritualo atlikėjai, o dvasregiai – tik pasyvūs stebėtojai.
- ⁵¹ Jonas Balys. *Raštai*. – Vilnius, 2004, t. 5, p. 202.
- ⁵² Ten pat, p. 138.
- ⁵³ Ten pat, p. 136.

B. d.